

Lukuhulun paluu: motivaation käsite suomalaisessa lukemistutkimuksessa toisen maailmasodan jälkeen

Ilkka Mäkinen

Artikkelissa tarkastellaan motivaatioterminologian käyttöä suomalaisessa lukemistutkimuksessa toisen maailmansodan jälkeen. Tämän retorisen käytännön tausta on lukuhalukäsitteen ja -termin rooli suomalaiskansallisen liikkeen ideologiassa 1800-luvulla. Se puolestaan oli yhteydessä kansainväliseen sisäistä motivaatiota koskevaan lukuhaludiskurssiin, jonka terminologinen ilmentymä oli ranskan kielessä goût de la lecture, englannissa love of/for reading, saksassa Leselust, ruotsissa läs(e)lust jne. 1900-luvun alusta lähtien emotionaalisia termejä, kuten lukuhalu, käytettiin aikaisempaa vähemmän julkisissa ja tieteellisissä kirjoituksissa. Motivationaalisten käsitteiden käyttö sosiologisessa lukemistutkimuksessa oli niukkaa. Tämä rajoitti mm. 1970-luvun suuren lukemistutkimusprojektin tavoitteita. 1980- ja 1990-luvuilla esiintyi pyrkimyksiä avata metodologisia näköaloja, jotka sallisivat motivationaalisten tekijöiden mukaanoton tutkimukseen. PISA-testien laukaisema motivationaalisen tutkimuksen kansainvälinen renessanssi on virkistänyt suomalaistakin tutkimusta ja on muutenkin vaikuttanut mullistavasti yleiseen lukemisdiskurssiin tavalta, joka tuo mieleen tilanteen 1800-luvun lopulla.

Johdanto

Tässä artikkelissa tarkastellaan motivaatioon liittyvää kielenkäyttöä lukemista koskevissa suomalaisissa tutkimuksissa toisen maailmansodan jälkeen.^[1] Erityinen kiinnostuksen kohde on se, miten ihmisten sisäisestä lukemismotivaatiosta on puhuttu. Sitä on 1840-luvulta lähtien kuvattu suomen kielen sanalla *lukuhalu* (Mäkinen 1997; Mäkinen 1998), nykyään myös *lukuinto* tai *lukuinnostus*. Herkkyyks käyttäjä tämänkaltaisia ilmaisuja tai ylipäänsä tutkia lukemisen yksilöllisiä motiiveja on kuitenkin suuresti vaihdellut 1800-luvulta nykyhetkeen.

Suomen kielessä *lukuhalu* oli alunperin kansanvalistuksen edistämiseen liittyvä termi, jota viljeltiin, kun haluttiin kuvata tai edistää lukemista kansan keskuudessa. Olisi melko näköalaton koettaa saada rahvasta lukemaan, jos ei oletuksena olisi, että kun olosuhteet, kuten lukutaito, kirjojen saatavuus ja mahdollisuus käyttää vapaa-aikaa lukemiseen, ovat kunnossa, ihmiset alkavat lukea ja jatkavat lukemista omaehtoisesti. Lukuhulun eli sisäisen lukemismotivaation herättäminen oli erityisesti fennomaaneille ensimmäinen askel sivi-

tystyössä, joka mahdollisti ideologisten ja instrumentaalisten tavoitteiden toteutumisen. (Mäkinen 1997, 353–399.)

Käyttämäni analyysimenetelmä on kvalitatiivista historiallista diskurssianalyysia, jota Norbert Elias, Michel Foucaultin ja Pertti Alasuutarin tutkimuksia vapaasti soveltaen käytin jo väitöskirjassani (Mäkinen 1997, 15–25). Analyysin kohteena on lukuhaludiskurssi eli lukemisen motivaatiota koskeva diskurssi: miten ihmiset ovat puhuneet lukemisen sisäisestä motivaatiosta. Diskurssi on määritelty ”enemmän tai vähemmän eheäksi säännönmuokautusten merkityssuhteiden kokonaisuudeksi, joka rakentuu sosiaalisissa käytännöissä ja samalla rakentaa sosiaalista todellisuutta” (Jokinen ym. 2016, 34). Tässä artikkelissa ei siis tutkita lukemisen todellisia käytäntöjä tai lukemista fysikaalisena tapahtumana, ei edes empiirisenä sosiologisena ilmiönä, vaan puhetta lukemisesta eli lukemista koskevaa diskurssia, lukemisdiskurssia. Tavot, joilla lukemisesta puhutaan historiallisissa lähteissä, ilmentävät lukemiseen kohdistuneita asenteita sekä lukemisen kielellistä legitimoitua, arviointia ja kontrollointia.

Yleisen lukemisdiskurssin osana spesifisempi lukuhaludiskurssi on juonne kulttuuristen keskustelujen virrassa (vrt. Jokinen ym. 2016, 384). Lukijan sisäinen motivaatio tai lukuhalun herättäminen on voinut olla keskustelun pääaihe, mutta lukuhalun käsitettä on käytetty argumenttina muunkinlaisessa ajatustenvaihdossa. Myös yleisen lukuhalun olemassaolon epäileminen on osa lukuhaludiskurssia. Diskurssi on historiallinen ilmiö: sillä on alku ja mahdollisesti myös loppu. Jotkut diskurssit tyrehtyvät alkuunsa, toiset jatkuvat vuosisadasta toiseen. Lukuhalupuhe on yksi sitkeistä historiallisista diskursseista, joskin sen vaiheissa on ollut niin nousuja kuin laskujakin. Tällä hetkellä se on yksi näkyvimmistä kulttuurisista diskursseista koko maailmassa.

Lukuhaludiskurssin oleellinen osatekijä on 1700-luvulta lähtien ollut oletus yksilössä piilevästä potentiaalisesta lukuhalusta eli sisäisestä lukemismotivaatiosta, joka suotuisissa olosuhteissa voi herätä ja joka sitten innostaa, jopa suorastaan pakottaa ihmisen lukemaan jatkuvasti ilman näkyvää ulkoista hyötyä. Olen väitöskirjassani (Mäkinen 1997) ja useissa artikkeleissa (Mäkinen 2013a; 2013b; 2013c; 2015) käsitellyt lukuhaludiskurssin syntyä ja kehitystä Euroopassa ja Suomessa ja sitä miten se lopulta on globalisoituneena noussut koulutuspolitiikan ja kasvatuspsykologian etulinjaan (Mäkinen 2018). Lukuhaludiskurssi on ollut Suomessa ideologisesti merkittävää aina 1800-luvun fennomaniasta saakka (Mäkinen 1997), joten on mielenkiintoista nähdä, miten se ilmenee suomalaisissa lukemiseen kohdistuvissa tutkimuksissa.

Tämän artikkelin aineistoksi on koottu toisen maailmansodan jälkeen ilmestyneitä suomalaisia lukemisharrastusta käsitteleviä tai sivuavia sosiologisia ja kasvatustieteellisiä tutkimuksia. Mukana eivät kuitenkaan ole pienten lasten lukemaan opettamista käsittelevät tutkimukset. Käsitteilyn ulkopuolelle on rajattu myös lukemisen historiaa käsittelevät tutkimukset ja kirjallisuustieteelliset reseptitutkimukset. Rajaukset ovat tarpeen aineiston pitämiseksi hallittavana suppean artikkelin mittakaavassa, mutta myös sen takia, että on kiinnostavaa nähdä, miten lukemisen motivaatiota käsitellään tutkijan omaa aikaa käsittelevissä tutkimuksissa ilman historiallista perspektiiviä. Olen pyrkinyt ottamaan huomioon kaikki merkittävimmät suomalaiset sosiologiset ja kasvatustieteelliset tutkimukset, jotka joko pääasiassa keskittyvät lukemisharrastukseen tai joissa lukeminen on merkittävässä asemassa.

Myös ajallinen raja on osin tutkimusekonominen, mutta se selittyy lisäksi lukuhaludiskurssin kansainvälisellä taustalla. Toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä lukuhaludiskurssi oli aallonpohjassa. Yleinen kansanopetus, kirjastolaitos, julkaisumarkkinat ja monet muut lukemiseen vaikuttavat tekijät olivat kehittyneet suotuisasti ja lukuhalu oletus tuntui länsimaissa itsestään selvyydeltä. (Mäkinen 2018.) Suomessa sota-ajan olo-

suhteet olivat saattaneet suuren osan kansasta jokapäiväisen lukemisen piiriin (Mäkinen 2003, 324–325; Mäkinen 2004, 234; Mäkinen 2007). Kyse ei siis ollut enää lukuhalun herättämisestä vaan lukemisen ohjaamisesta yhteiskunnallisesti suotuisiin uomiin. Nykyään taas pelätään lukuhalun kuihtumista. Tämän artikkelin varsinainen tutkimuskysymys on: miten lukuhalun itsestäänselvyyden muuttuminen problemaattiseksi näkyy lukemista koskeissa tutkimuksissa?

Valoa Amerikasta: Sosiologinen lukemistutkimus

Toisen maailmansodan jälkeen suomalainen sosiologinen tutkimus sai ratkaisevia virikkeitä Yhdysvalloista. Alkoi kysely- ja haastattelututkimusten ja tilastollisten menetelmien aika-kausi (A. Eskola 1992). Samalla Suomessa saatiin tutustua amerikkalaiseen sosiologiseen lukemis- ja kirjastonkäyttötutkimukseen (K. Eskola 1979, 54–61).

Amerikkalaiselle tutkimukselle oli ominaista behavioristinen ote, joka edellytti täsmällisyyttä tavoitteiden asettamisessa ja tulosten mittaamisessa. Tämä paradigma ei hevin siedä ajatusta sisäisestä lukuhalusta tai -motivaatiosta, vaan kaikkien lukemiskäyttäytymisen elementtien pitää olla analysoitavissa osatekijöiksi, jotka saavat selityksensä ympäristön antamista ärsykeistä. Toki tutkimussuuntaus hyväksyi psykologiset perusvietit, mutta ympäristötekijöillä oli selkeästi keskeisempi painoarvo. Malliesimerkki tällaisesta tutkimustyylistä on Waplesin, Berelsonin ja Bradshaw'n kirja *What reading does to people* (1942 [1940]), johon suomalaiset lukemissosiologian tutkijat viittasivat arvostavasti vielä 1970-luvulla (esim. K. Eskola 1979, 57).

Sodanjälkeisen ajan sosiologian kysely- ja haastattelututkimukset voi nähdä vastauksena ajan sosiaaliin ongelmiin. Suuret väestöryhmät olivat siirtyneet paikasta toiseen, sadat tuhannet olivat viettäneet vuosikausia poissa normaalin elämän kuvioista, väestönkasvu nousi merkittävästi ja poliittiset olosuhteet muuttuivat. Oli paljon sopeutettavaa. Useissa laajoissa sodanjälkeisissä survey-tutkimuksissa voi nähdä sopeuttamisen ja ristiriitojen sääntelyn tavoittelua. (A. Eskola 1992, 259.) Tämä koskee myös sellaisia työväestön ja nuorison harrastustoimintaan keskittyviä tutkimuksia, jotka osin käsittelevät lukemisharrastusta.

Kiinnostus lukemisen tutkimiseen voi osaltaan johtua myös siitä, että ilman tutkimustakin kaikki havaitsivat lukemisen suuren lisääntymisen. Lähes kaikki tuotteet, myös ajanvietteeseen liittyvät, olivat vielä rauhan tultuakin säännöstelyn alaisia, mutta kirjoja sai ostaa vapaasti. Sota opetti tavallisen suomalaisen miehen lukemaan, ei tosin välttämättä kirjoja, mutta aikakauslehtiä ja viihdekirjasia ainakin, siis ylipäänsä käyttämään päivittäin aikaansa lukemiseen. (Mäkinen 2003, 324–325.)

Lukeminen oli osakohtena useissa harrastustutkimuksissa, joita tehtiin 1950-luvulla (ensimmäisenä Harva ym. 1954). Erik Allardt (1956 ja 1958) johtama ryhmä teki ensimmäisen koko väestöön kohdistuvan otantatutkimuksen nykyaikaisin sosiologisin menetelmin. Kirjoittajat olivat tietoisia käyttäytymisen yksilöpsykologisista perusteista, mutta rajoivat oman tutkimuksensa sosiologisiin ja sosiaalipsykologisiin selitysmalleihin eivätkä paneutuneet motivaatioon. Lukeminen oli yksi osatekijä tutkittavassa harrastusvalikoimassa.

Allardtin tutkimusryhmän keskeisiä tuloksia oli havainto harrastusten kasautumisesta. Yksilön erilaiset harrastukset tukevat toisiaan: ”[H]enkilö, joka ottaa ahkerasti osaa järjestöelämään, on myös aktiivisempi kirjojen, lehtien ja jopa radioesitelmien harrastaja kuin sellainen henkilö, joka on järjestöelämään nähden passiivinen.” (Allardt ym. 1958, 80.)

Tutkimuksessa kävi ilmi, että myös huonoina pidetyt harrastusmuodot, kuten sarjakuvalehtien ja ”jännäreiden” lukeminen, tukevat toisia, parempana pidettyjä harrastuksia. Uskollisena lähtökohdilleen kirjoittajat eivät hakeneet psykologisia selityksiä havainnoilleen, vaan pitäytyivät sosiologiseen ja sosiaalipsykologiseen selittämiseen. Yleisen harrastussuuntautuneisuuden osana lukemismotivaatiota ei pyritty selittämään muulla tavoin, ei yksilöpsykologisilla eikä kulttuurisilla perusteilla. (1950-luvun lukemiskeskustelusta ks. Savolainen 2014, sarjakuvista 69-74; sarjakuvadebatista ks. Kauranen 2008.)

Paavo Piepposen (1960) kaupunkiväestön keskuudessa tehdyssä tutkimuksessa edettiin selkeämmin motivaation suuntaan, koska sen aiheena olivat harrastusten valintaan vaikuttavat tekijät. Yksi keskeisimmistä tuloksista oli se, että ”[l]ukemis-, teatteri- ja elokuvaharrastuksen tutkiminen on osoittanut, että sivistystaso selittää suurimmalta osalta erilaisen aktiivisuuden.” Samaan tulokseen tultiin monissa harrastuksia koskevissa sosiologisissa tutkimuksissa. Muodollinen koulutus, olipa se minkä asteista tahansa, antaa ratkaisevia virikkeitä myöhemmälle vapaa-ajan aktiivisuudelle. Kuitenkin Piepposen mukaan se, että ”muut sosiaaliset rakennetekijät vaikuttavat vähemmän harrastusten valintaan, viittaa kaupunkikulttuurin yhtenäistymiseen. Yhtenäistymistä ei ilmeisesti tapahdu vain tietyssä kaupungissa, vaan myös kaupunkien kesken.” (Piepponen 1960, 35, 117-118.) Avuksi tarvitaan siis yleisenä selityksenä kulttuuri ja siihen kuuluva historiallinen perspektiivi. Tämän pidemmälle Piepponen ei kuitenkaan edennyt tulkinnoissaan.

Edellä mainittuihin tutkimuksiin voi liittää myös Antti Eskolan tutkimuksen *Jäykkyys ja taidekäsitteet* (1963). Eskola rajasi tutkimuksessaan taideharrastuksen käsitteisiin korkeatasoisesta taiteesta ja kirjallisuudesta. Mukana olivat kaunokirjallisuuden ja runouden lukeminen, teatteri, konsertit, taidenäyttelyt ja elokuvat. Eskola tutki kiinnostuksen ja eri harrastusmuotojen välisiä korrelaatioita, joista näyttää muodostuvan hierarkia: ”[E]ri harrastukset 'sisältävät' kiinnostusta tietyssä määrin, joka on käänteisessä suhteessa niiden yleisyyteen: mitä harvinaisempi harrastus, sitä voimakkaammin kiinnostus määrää sen esiintymistä”. Eskola näkee tässä yhteyden ”kasautumishypoteesiin”, sillä kasautumisen ”syyinä on juuri yleinen kiinnostus”. Eskolan mukaan mikään yleistekijä ei yksinään pysty selittämään kaikkia esiintyviä korrelaatioita: ”Tarvitaan ilmeisesti myös toinen faktori, joka voidaan tulkita eräänlaiseksi 'kirjallisuusfaktoriksi'— onhan sen tehtävänä selittää runouden ja kaunokirjallisuuden lukemisen sekä teatteriharrastuksen välinen korrelaatioryhmä.” (A. Eskola 1963, 67, 71-73.)

Yleinen kiinnostus, kirjallisuusfaktori ja kiinnostus verbaalisia taidemuotoja kohtaan ikään kuin salakuljettivat lukemismotivaation käsitteen tutkimukseen, vaikka sitä ei terminä mainitakaan. Antti Eskola palasi lukemismotivaation käsitteeseen 1970-luvulla.

Mitä helsinkiläiset lukevat?

Suomen ensimmäinen pelkästään lukemiseen keskittyvä moderni sosiologinen tutkimus toteutettiin 1954. Aineiston kokosi joukko kirjastotutkimuksen opiskelijoita Martti Qvistin johdolla. Tutkimuksen viimeistely viivästyi, koska päätutkija siirtyi Kariston kirjalliseksi johtajaksi. Niinpä *Lukemisharrastus* ilmestyi vasta 1960. Sen metodisen osuuden kirjoitti Faina Jyrkilä.

Helsingissä toteutetussa haastattelututkimuksessa otettiin huomioon kaikenlainen lukeminen. Kirjalle yleensä annettu status-asema ei kahlinnut Qvistiä. Hänen mukaansa ”sano- ja aikakauslehdistö ovat nykyisin jo sivuuttaneet kirjan lukemisharrastuksen kohteena, myös Suomessa ja etenkin kaupunkiyhteisöissä.” (Qvist 1960, 103.)

Käsitteet oli tutkimuksessa operationaalistettu täsmällisesti amerikkalaisten esikuvien mukaisesti. Termi lukuhalu esiintyy vain satunnaisesti, vähän kuin vahingossa, esimerkiksi yhden alaluvun otsikossa: ”Jatkuva lukuhalu ja käsitys omasta lukemisesta” (Qvist 1960, 54). Toinen esiintymä on merkitsevempi. Kyse on kodin ja koulun vaikutuksesta lukemisen aktiivisuuteen: ”Kirjajuhmisten lukuhalua koulu jatkuvasti ruokkii tarjoamalla palkintoja paljon ja hyvin lukeneille.” (Qvist 1960, 65.) Yleensä kirjassa käytetään mitattavissa olevia käsitteitä, kuten määrällinen lukemisharrastus ja lukemisaktiivisuus.

Qvist oli uskollinen ärsyke–vaikutus -selitysmallille. Hänen tutkimuksensa lähtökohdistta on luonnollista, että lukemisen motivaatioon liittyvät vaikutustekijät voidaan osoittaa demografisista taustatekijöistä käsin, mutta toisaalta Qvist kytkee lukemisen kulttuurin käsitteeseen: runsas kirjojen lukeminen kuuluu ”johtavaan henkiseen kulttuuriin” tai ”kaupunkilaiskulttuuriin” (Qvist 1960, 125, 160). Qvist ei avaa tarkemmin kulttuurin käsitettä, mutta selvästi osa lukemisen motivaatiosta saa selityksensä kulttuurisista seikoista, jotka kuitenkin jäivät hänen tutkimuksensa ulkopuolelle.

Susanna Gulinin *Läsvanorna bland finlandssvenskarna i Helsingfors* (1969) kartoitti Qvistin tutkimuksen tapaan ilman sisäisen motivaation aspektia Helsingin ruotsinkielisten lukemiskäyttäytymistä.

Televisio ja kioskikirjallisuus uhkina

Lukemistutkimuksen uutta nousukautta siivitti television tulo Suomeen. Se muutti media-asetelmia. Aikaisemmin oli ollut kyse kilpailusta lukemisen eri muotojen kesken, sillä radio ja elokuva eivät sillä tavalla vanginneet mielenkiintoa, että ne olisivat todella uhanneet lukemista. Kyse oli enemmänkin hyvän ja huonon lukemisen välisestä kilpailusta. Elokuva tuntui tukevan huonoa lukemista, se ei syrjäyttänyt lukemista yleensä. Vasta television katselun koettiin uhkaavan lukemista sinänsä. Suhtautumisessa lukemiseen alkoi tapahtua merkittäviä asennoitumismuutoksia. Lukeminen sinänsä alkoi olla toivottavaa kulttuurista käyttäytymistä.

Tämä kehitys on saavuttanut huippunsa viimeisen 20 vuoden aikana. Suunta on 1960-luvulta saakka ollut kohti lukemisen subjektiivisten elementtien, tunteiden ja lukemismotivaation huomioonottamista. Merkittävä käännekohta oli yleisten kirjastojen kirjavalinnan liberalisoituminen 1960– ja 70-luvuilla (Vuorenrinne 2015). Suuntana oli periaate: ”Kaikki valta lukijalle”, mutta se edellytti myös lukijan omaa motivaatiota, lukuhalua.

1960- ja 1970 -luvulla oli kuitenkin käsiteltävä vielä yksi vääranlaisen lukemisen peikko. Se oli kansainvälisen massaviihdelukemisaineiston, kioskikirjallisuuden, uhka. Massaviihteen pelko näyttää ajaneen liikkeelle sekä kulttuuriset traditionalistit että vasemmistolaiset radikaalit. Pelko jatkui vielä 1970-luvulla bestseller- ja tajuntateollisuuskeskustelussa, mutta debatti oli jo jälkijättöistä ja haipui pois – tai oikeastaan vaihtoi kohdetta mediatiilanteen yhä monipuolistuessa. (Mäkinen 2004, 239.)

Juhani Niemen tutkimus *Populaarikirjallisuus Suomessa* (1975) kiteytti paljon viihdekirjallisuuden ja arvostetun kaunokirjallisuuden välistä suhdetta käsittelevästä keskustelusta 1960-luvulla ja 1970-luvun alussa. Kirjaa ei kylläkään luonnehtinut pelko vaan uteliaisuus. Tutkimuksen tärkeitä tuloksia oli se, että kioskiviihteen kuluttajat jakautuivat varsin tasaisesti suomalaisen yhteiskunnan eri osiin. Niemi havaitsi kuitenkin, että arvokirjallisuuden ja populaarikirjallisuuden lukijat muodostivat omat osakulttuurinsa. (Niemi 1975, 121, 129–130.) 1960- ja 1970 -lukujen kulttuuripolitiikan tavoitteena oli lieventää tätä jakoa.

Kioskikirjallisuuden lukijakunnan lukemismotivaatiota haarukoidessaan Niemi mainitsee muun muassa lukemisen terapeuttisen merkityksen: ”Viihteen terapeuttinen tehtävä on kasvanut kulttuurissa, jonka tyyppi-ihmisestä on entistä enemmän tullut sosiologien käyttämällä termillä ’ulkoahjautuva’” (Niemi 1975, 113, 138.) Tässä mielessä voisi ajatella, että Niemi sijoittaisi lukemismotivaation ulkoiseksi. Toisaalta hän esittää lukemismotivaation tärkeäksi tekijäksi yhteyden etsimisen kulttuurin traditionaalisiin myytteihin: ”Niin kirjailija kuin lukijakin voivat osallistua yhteiseen piilotajuntaan, länsimaisen kulttuurin yhteiseen unohdukseen.” Tavanomaisempia psykologisia selityksiä löytyi ”päiväunien suurkulutuksesta ja pakonomaisesta rentoutumisen tarpeesta”. (Niemi 1975, 139, 129.)

Lukeminen Suomessa: 1970-luvun suuri lukemistutkimus

Yksi näyte valtiiovallan kiinnostuksesta lukemiseen oli valtion kirjallisuustoimikunnan tilaama ja opetusministeriön rahoittama suuri sosiologinen tutkimus kirjojen lukemisesta Suomessa 1970-luvun alussa. Tällaiset tutkimusprojektit olivat ajan kulttuuripolitiikan välineitä.

Projektiryhmän (Antti Eskola, Katarina Eskola ja Matti Alestalo) tutkimussuunnitelmassa todettiin aiempien tutkimusten standarditulokset, esimerkiksi se, että ylemmissä sosiaali-ryhmissä luetaan enemmän kuin alemmissä, nuoret lukevat enemmän viihdekirjallisuutta kuin aikuiset jne. Tutkimusten kaupunkipainotteisuudesta oli suunnitelman tekijöiden mukaan ollut seurauksena, ”ettei niissä ole kovinkaan paljon kiinnitetty huomiota lukemisharrastuksen riippuvuuteen tarjontatekijöistä (kirjastot, kirjakaupat jne.)”. Suunnitelmassa kiinnitettiin huomiota aikaisempien tutkimusaineistojen poikkileikkausluonteeseen, siis puuttuvaan historialliseen perspektiiviin. Tässä yhteydessä viitattiin positiivisena esimerkkinä Pertti Tiihosen (1969) tutkimukseen television vaikutuksesta kirjastojen lainaukseen.

Suunnitellussa tutkimuksessa aiottiin ottaa huomioon kirjallisuus laajassa mielessä, siis muukin kuin ”korkeakirjallisuus”. Ajankohtaista keskusteltua heijastaen suunnitelmassa todettiin, että ”[k]ioskikirjallisuutta ja -lehdistöä luetaan ilmeisesti kuitenkin erittäin paljon.” Lukemisen motivaation tutkiminen oli suunnitelmassa näkyvästi esillä. Alaluvussa ”Lukemismotiivit” mainittiin ”kirjojen yllykearvo” ja ”yleinen lukemishalukkuus”. Lukemisen emotionaaliset ja hyötytekijät oli myös tarkoitus ottaa huomioon ja yrittää laajentaa ”lukemisharrastuksen selittämisperustaa motiiveihin ja toisaalta tarjontaan nähden”. Historiallisen aineiston avulla oli tarkoitus tutkia kirjallisuuden leviämistä Suomessa. (Lukemisharrastusta koskevan tutkimuksen suunnitelma 29.11.1971.)

Lukuhalu eli lukemisen yleisen kulttuurisen motivaatio-oletuksen jatkuvuuden kannalta erittäin valaiseva on Antti Eskolan vuonna 1976 projektin tarpeisiin laatima kirjoitus *Lukemisen motivaatiosta* [2]. Siinä motivaation käsitteen analyysiin haetaan taustaa sekä G. H. von Wrightiltä että marxilaisesta tutkimusperinteestä.

Eritellessään von Wrightin käsityksiä toiminnan päämääristä ja finalistisuudesta Eskola esittelee tilanteita, joissa toiminta ja päämäärä tuntuvat sulautuvan toisiinsa. Joku saattaa juosta vain juoksemisen ilosta. Silloin ei toimintaa ole tarve selittää sen finalistisemmin: ”Samanlaisesta päämäärätoiminnasta on kysymys myös silloin, kun ihminen lukee kirjaa vain siksi, että hän nauttii lukemisesta. Tietyksi näissäkin tapauksissa voidaan etsiä kausaalisia selityksiä sille, että joku pitää lukemisesta (tai juoksemisesta), mutta toinen ei pidä.” Huomionarvoista on se, että Eskola ottaa huomioon lukemiseen liittyvän nautinnon, ei pelkästään siihen liittyviä konkreettisia hyötytavoitteita. (A. Eskola 1976, 5–6.)

Analysoituaan vuonna 1973 kerättyä tutkimuksen kyselyaineistoa lukemisesta jonkin muun harrastuksen välineluentoisena osatekijänä Eskola päätyy erottamaan toisistaan ylei-

sen kiinnostuksen kirjoihin ja kiinnostuksen johonkin erityiseen kirjallisuuden lajiin: ”[E]dellisessä tapauksessa lukeminen sinänsä ilmeisesti tuottaa tyydytystä, mutta jälkimmäisessä tapauksessa saattaa olla alistainen osa jotakin toista harrastusta tai asennoitumista.” (A. Eskola 1976, 9.)

Kurt Lewinin yksilön, ympäristön ja käyttäytymisen suhdetta kuvaavasta kaaviosta Eskola toteaa, että suuremman painon käyttäytymisen selittäjänä saavat toisinaan henkilöön liittyvät tekijät, toisinaan ympäristötekijät. Tätä havainnollistivat lukemistutkimuksessa saadut tulokset lukemishalukkuuden ja lukemisen todellisen määrän välisistä suhteista. Lukemishalukkuuden voi liittää välittävänä tekijänä lukemisen määrän selittämiseen: ”Koulutus säätelee henkilön saamien yleisten lukemisvirikkeiden määrää eli se vaikuttaa lähinnä henkilöön syntyvien toimintavalmiuksien – lukemishalukkuuden – kautta. Sen sijaan ikä vaikuttaa enemmänkin ympäristön kautta asettamalla ulkoisia esteitä toimintatapumuksen toteuttamiselle.” (A. Eskola 1976, 9–13.)

Lukemiseen vaikuttavat erilaiset henkilökohtaiset resurssit ja tarpeet. Kaikki eivät Eskolan mukaan lukisi kirjoja, vaikka heillä olisi enemmän aikaa ja rahaa tai kirjat olisivat toisenlaisia: ”Voi kai sanoa, että heiltä puuttuu tarve lukea. Toisin sanoen puuttuu sellainen henkilössä itsessään piilevä sisäinen toiminnan ponnin, joista psykologiassa on käytetty mitä erilaisimpia nimityksiä: vietti, vaisto, tarve, tapa, toive, halu, pyrkimys, motiivi jne.” Lukemistutkimusta varten koottu aineisto ei antanut mahdollisuutta ryhtyä ”jakamaan kirjojen lukemisen tarvetta tuntevia henkilöitä sen mukaan, perustuuko tuo tarve lukemisen objektiiviseen tarpeellisuuteen, sen tuottamaan välittömään mielihyvään vai sosiaalisen ympäristön lukemismyönteisten arvojen vaikutukseen”. (A. Eskola 1976, 27–31.)

Tällainen tietynlainen umpikuja oli ennakoitu jo tutkimusprojektin suunnitelmassa, johon oli sen vuoksi sisällytetty myös kirjojen ja lukuharrastuksen leviämistä selvittävä historiallinen osuus. Tästä tutkimuslinjasta on tuloksia projektin julkaisussa *Kirjallisuus Suomessa* (A. Eskola & K. Eskola 1974, 15–22, 24–35, 68–73), mutta historiallinen aspekti jäi projektissa kuitenkin taka-alalle (Alestalo 1997). Yhtenä etenemissuuntana etsittäessä ratkaisua lukemistutkimuksen ongelmiin Eskola piti elämäntavan tutkimusta. Sitä hän käsittelee eräissä julkaisuissaan, joissa ilmestyi painettuna myös osia edellä selostetusta motivaatiokirjoituksesta (A. Eskola 1978; A. Eskola 1980; A. Eskola 1985, erit. 166–167.) Eskola näki siis järkeväksi olettaa sellaisen potentiaalisen lukemishalukkuuden (eli lukuhulun) olemassaolon, joka voidaan suotuisissa olosuhteissa herättää tai joka jää heräämättä muunlaisissa olosuhteissa.

Antti Eskolan motivaatiopohdiskelut olivat vaikutusvaltaisia, vaikka hän ei tekstiään syystä tai toisesta sellaisenaan julkaissutkaan. Siinä tehty ”yleisen lukemishalukkuuden” postulointi oli metodisesti hyödyllinen projektin aineiston analyysin suhteen, koska se vapautti vaatimuksesta lähteä selvittämään syvempiä psykologisia tai kulttuurisia selitysmalleja, mihin aineisto ei olisi antanut mahdollisuuttakaan.

Lukeminen Suomessa -projektin aineistoja käyttäen tehdyissä väitöskirjoissaan Katarina Eskola (1979, 88) ja Pertti Vakkari (1983, 10–13) rajasivat tutkimuksestaan pois ihmisten sisäisten motiivien, kokemusten, halujen ja tunteiden tutkimisen. Jo kuitenkin *Lukeminen Suomessa* -projektin alkuvaiheessa yhdeksi tavoitteeksi mainittiin tutkimus myös lukemiskokemuksista. Väitöskirjansa jälkeen Katarina Eskola teki mittavan tutkimusuran lukemiseen liittyvien kokemusten ja tunteiden tutkijana (mm. K. Eskola 1981; 1986; 1990; 1992; 1993). Tämän tutkimuslinjan huippuna voi pitää *Elämysten jäljillä* -teoksessa olevaa artikkelia (K. Eskola 1998b), joka välittää rikkaan subjektiivisen kokemuksen tutkimustyöstä ja

sen kohteena olevista aineistoista. Artikkelit voi aiheuttaa lukijalle myös päänvaivaa, ainakin jos artikkelista etsii selkeitä tutkimustuloksia.

Tutkimuksen aineistona olivat *Elämysten jäljillä* -kirjoituskilpailun vastaukset, 700 omaelämäkertaa. Kilpailun järjestivät 1995 Jyväskylän yliopiston nykykulttuurin tutkimusyksikkö ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto. Tavoitteena oli saada esiin lukemisen, kirjoittamisen ja muun taideharrastuksen kokemuspuoli, tunteet ja tunnelmat sekä merkitys. Artikkelissaan Katarina Eskola suuntasi kiinnostuksensa nimenomaan lukijan kokemukseen ja lukemisen rakkauteen, joiden tutkimisen hän mainitsee jääneen vähälle sekä Suomessa että ulkomailla (K. Eskola 1998a, 144). Eskola ennakoitua vuosituhanen vaihteessa tapahtunutta motivaatiotutkimuksen ja -pedagogiikan esiin ryöpsähdystä.

Nuorison lukemisen tutkimuksen pitkä kaari

Katarina Eskolan tutkimusuran rinnalla toinen pitkäjänteinen elämäntyö lukemistutkimuksen parissa on Arvo Lehtovaaran ja Pirkko Saarisen aloittama lasten ja nuorison lukemista kartoittava tutkimussarja, joka kattaa ajanjakson 1960-luvun alusta 2000-luvun ensimmäiselle vuosikymmenelle. Tutkijat tulivat kasvatustieteiden piiristä ja edustavat eri traditiota kuin sosiologinen lukemistutkimus (kasvatustieteellisestä lukemistutkimuksesta, ks. Savolainen 2018). Heidän kirjallisuuskäsityksensä oli jo alun perin ennakkoluuloton: nuorten lukemisaineistoja ei arvotettu.

Ensimmäisessä tutkimuksessaan (engl. 1964, suom. lyhennelmä 1965) tekijät korostivat siihenastisen tutkimuksen vajavaisuutta ja monien kysymysten avoimuutta. (Lehtovaara & Saarinen 1965, 17–18.) Joka tapauksessa vuoden 1964 tutkimukseen *kirjallisuudennälkä*, *lukuhalu* ja muut saman tyyppiset ilmaisut sopivat ilman ongelmia, vaikka aineisto koottiin kyselynä. Lukuhalusta puhuminen tieteellisessä kontekstissa oli luultavasti luontevaa siksi, että kyse oli lapsista ja nuorista.

Samojen tekijöiden kymmenen vuotta myöhemmin ilmestyneessä *Nuorten mielikirjallisuus* -teoksessa (1976) on laaja teoreettinen johdanto, jossa käydään läpi kattavasti lukemisen ja lukemistutkimuksen kysymyksiä. Kirjoittajat kertovat pyrkivänsä tarkastelemaan nuorten lukemisharrastusta mm. ”lukemismotivaatiota kuvastavana käyttäytymisenä”. Johdanto päättyy kannattamaan käsitystä, että ”lukemiskäyttäytyminen on ihmiselle luontaita”. Suuri osa lukemisharrastuksen motivaatiosta jää tiedostamattomaksi. Kirjoittajat päätyvät siihen, että lukemiskäyttäytymiselle joudutaan myöntämään varsin pitkälle ulottuva autonomia: ”Se on itsenäinen käyttäytymismuoto, rinnakkainen ihmisen muiden käyttäytymismuotojen kanssa.” Yksi lukuharrastuksen lähtökohdista on tiedonhalu psykologisen tarve-teorian osana. (Lehtovaara & Saarinen 1976, 11, 26–32. Kursivoinnit lähdetekstissä.)

Kirjassa käytetään lukemisharrastus-termiä läpikäyvästi kuvaamaan sekä kvantitatiivista lukemisaktiivisuutta että sisäistä motivaatiota. Jälkimmäiseen viittaa esimerkiksi ilmaisu manifestoitunut lukemisharrastus: ”Luettujen kirjojen lukumäärä kuukaudessa, yksi manifestoituneen lukemisharrastuksen muuttuja, korreloi merkittävän positiivisesti moniin harrastuksiin.” (Lehtovaara & Saarinen 1976, 327.) Ainakin kerran mainitaan myös lukemishalu: ”Lukemishalun voimistaminen edellyttää yleensä, että nuori saa luettavakseen sellaisia kirjoja tai lehtiä, joita hän nimenomaan haluaa.” (Lehtovaara & Saarinen 1976, 357, ks. myös 372 lukuhaluttomuus, 375 lukemisen nälkä.)

Pirkko Saarinen on jatkanut tutkimussarjaa kirjallaan *Peruskoululaiset lukijoina* (1986) ja Mikko Korkiakankaan kanssa jo kahdessa teoksessa (1998 ja 2009). Vuoden 1998 tutkimuksessa käytetään termiä lukemisharrastus, mutta lukuhaluaspektin ymmärtämistä kuvaa harrastuneisuus-termin käyttö: ”Aina ei kuitenkaan harrastuneisuudella ole yhtä hyviä mah-

dollisuuksia päästä toteutumaan.” (Saarinen & Korkiakangas 1998, 13, 37, 51, 181–182, 189.)

1990-luvulla alkoi korostua koululaisten lukemis- ja lukutaitotutkimuksen kansainvälisyys, missä myös suomalaiset tutkijat olivat aktiivisesti mukana (mm. Linnakylä 1995). Tällöin alkoi lukutaidon ja lukemismotivaation välinen vastavuoroinen suhde täsmentyä. Siihen ei ollut aikaisemmin kiinnitetty juuri ollenkaan huomiota. Pelkkä ulkoisesti mitattava lukemisharrastus ei riitä, vaan siihen pitää saada omakohtaisen aktiivisuuden piirre. (Saarinen & Korkiakangas 1998, 60–61.) Saarisen ja Korkiakangas selostamien tutkimusten joukossa pilkahtelee nimiä, jotka 2000-luvun alussa nousivat keskeisiksi viitatuiksi tutkijoiksi. Tällainen oli mm. John T. Guthrie, jonka yhdessä A. Wigfieldin kanssa tekemiin tutkimuksiin ja synteeseihin viitataan PISA-testien analyysissä (esim. Reading for change 2002, 107).

Tuorein Saarisen ja hänen tutkimustovereittensa tutkimusraportti on vuodelta 2009 (Saarinen & Korkiakangas 2009). Tässä tutkimuksessa ollaan jo keskellä digitaalisen ajan ilmiöitä sekä lukemisen ja harrastusten uusia muotoja. Lukemisharrastuksen käsite nousee kiinnostavasti esiin. Tyypillisesti lasten ja nuorten ikäkautena harrastus on aktiviteetti, jota toteutetaan tiettyinä aikoina, tietyissä ryhmissä jne. Sen vuoksi aiemmin epäroimattä käytetty termi lukemisharrastus voi nykyaikana olla soveltumaton kuvattaessa lasten ja nuorten lukemista. Saarinen ja Korkiakangas siteeraavat 15-vuotiaan pojan sanoja: ”Kyllä minä luen ja käytän tietokonetta melkein joka päivä, mutta ei ne ole minulle mitään harrastuksia.” (Saarinen & Korkiakangas 2009, 20.)

Lukeminen ei siis nykyajan nuorten näkökulmasta ole harrastus, vaan kyky käyttää välineitä tiedon hankintaan ja hankkia tietoa. Saarisen ja Korkiakangas teoksessa tuntuu voimakkaana amerikkalaisen kasvatuspsykologisen motivaatiotutkimuksen vaikutus, kuten Edward L. Decin ja Richard M. Ryanin itsemääräämisteoria, ”joka korostaa sisäisen motivaation merkitystä ja itsesäätelyn kokemusta”. Myös edellä mainittuihin Wigfieldiin ja Guthrieihin viitataan. Samalla tulee esiin amerikkalaisen ja suomalaisen lähestymistavan ero: amerikkalaiset keskittyvät lukemiseen kouluympäristössä, jolloin ”motivaatioissa ovat painottuneet koulunkäynnin, hyödyn ja ulkoisten palkkioiden merkitys, kuten hyvät arvostamat, halu olla muita parempi, tunnustuksen saaminen ja opettajan tyytyväisyys”. Suomalaisien tutkijoiden kiinnostuksen kohteena on lukeminen ja tietokoneen käyttö vapaa-ajalla. (Saarinen & Korkiakangas 2009, 25, 43.)

Painokas sisäisestä motivaatiosta puhuminen oikeastaan merkitsee palaamista 1800-luvun kansanvalistajien *lukuhaluun*. Sisäisen motivaation vaikuttaessa sekä kokemukset että harrastaminen itsessään ovat mieluisia, mikä tukee omaa kehittymistä ja edistää sekä lukemista että tietokoneenkäyttöä enemmän kuin odotettavissa oleva hyöty tai ulkoiset palkinnot. Harrastuksen hyödyllisyyttä tärkeämpää on, että harrastaminen kiinnostaa ja tuottaa mielihyvää: ”Kiinnostuksen ja pysyvän harrastamisen esteenä on kaikkein selvimmin *motivaation puuttuminen*.” (Saarinen & Korkiakangas 2009, 144.) Näin olemme tulleet sen motivaatiotutkimuksen äärelle, jota PISA-testien saama julkisuus on siivittänyt.

Lukuhulun paluu: Suomalaisen lukemiskulttuurin syvä juonne ja motivaation vallankumous

Viimeaikaiset sosiologiset tutkimukset ovat vahvistaneet kuvaa suomalaisesta lukemiskulttuurista suorastaan kliseisellä tavalla. Juha Herkmanin ja Eliisa Vainikan *Lukemiset tavat* (2012) pyrkii sijoittamaan lukemista muuttuvaan media- ja teknologiakenttään. Tutkimuk-

sessä pyritään määrittelemään lukeminen uudella tavalla sosiokulttuurisena taitona. Sitä ei enää tarkastella puhtaasti yksilökeskeisenä vaan sosiaalisena toimintana. Huomioon otetaan myös multimodaaliset tekstit, jotka risteilevät digitaalisen ja painetun tekstin maailmassa. Tutkimuksessa kuitenkin nousee merkitsevällä tavalla esiin suomalaisen lukemiskulttuurin vahvuus sekä kirjan ja lukemisen suuri arvostus yleisössä. (Herkman & Vainikka 2012a, 12, 37, 40, 43, 88.)

Herkmanin ja Vainikan toisessa tutkimuksessa *Uudet lukemisyhteisöt, uudet lukutavat* (2012) haastateltavien kertomuksissa tuli myös esille motivaatio: ”Eräs haastateltava mainitsi, että vaikka perhe lukisi ahkerasti, lukemiseen pitää olla myös oma kiinnostus. Moni valitteli sitä, ettei ehtinyt lukea niin paljon kuin tahtoi.” Kaikkia Herkmanin ja Vainikan haastateltavia yhdisti vahva sivistyksen ja tiedonhalun aate: ”Kukaan ei ollut sitä mieltä, että lukeminen ja tiedonsaanti olisivat turhaa.” Tutkimusta varten haastatellut arvostivat perinteistä kirjasivistystä. Lapsuudessa omaksuttu lukemisharrastus ja lukemisen arvostus säilyvät läpi elämän. Perheen sisäisellä kulttuurilla ja arvoilla on tässä yhteydessä oleellinen merkitys. (Herkman & Vainikka 2012b, 51–52.)

Suomalaisen lukemiskulttuurin ominaispiirteinen vahvuus tulee esiin myös Semi Purhosen ja työryhmän (Jukka Gronow, Riie Heikkilä, Nina Kahma, Keijo Rahkonen ja Arho Toikka) tutkimuksessa *Suomalainen maku* (2014), joka osittain soveltaa ranskalaisen Pierre Bourdieun kuuluisaa makua käsittelevää tutkimusta, *La distinction. Critique sociale du jugement* (1979), suomalaiseen ympäristöön. Lukeminen on suomalaisessa tutkimuksessa keskeisessä osassa (toisin kuin Bourdieun tutkimuksessa). Sanaston tasolla käytetään termiä *luku-harrastus* usein sekä satunnaisesti *lukutottumusta* ja *lukuintoa/lukuinnostusta*. Tutkimuksessa toistuu sekä ennestään tuttu lukemisen ja koulutuksen läheinen riippuvuus että ns. kaikkiruokaisuusteesi (vrt. harrastusten kasautuminen) ja siitä käyty keskustelu. Tutkimuksen mukaan ”lukemisen ja sivistyksen yhteys on iskostettu syvälle suomalaisten mieliin”. Kirjallisuuden ja lukemisen legitimitetin sanotaan olevan kaikenkattavaa. (Purhonen 2014, 72, 75, 77–78, 95, 413.)

Suomessa lukuhalu, se että ylipäänsä luetaan, halutaan lukea ja arvostetaan lukemista, on kansallinen kysymys, ylpeydenaihe, josta nekin pitävät kiinni, jotka eivät itse koe lukuhalua. Fennomaanien projekti on saatu päätökseensä.

PISA-testien yhteydessä näkyväksi tullut kasvatuspsykologisen tutkimuksen ja lukemispedagogiikan kansainvälinen trendi on tuonut takaisin osan vanhasta lukuhaluterminologiasta, koska ulkokohtaiset teoreettisemmat ja teknisemmät sanat eivät enää tunnu riittävän, kun pitäisi eritellä lasten ja nuorten sisimpiä tunteja. Opettajat, kirjastonhoitajat ja kirjavinkkarit ovat kautta maailman jo vuosikymmeniä spontaanisti tehneet sitä työtä, joka nyt on noussut yleiseen tietoisuuteen lukemisen kriisin takia.

Vaikka suomalaiset saivat kauan paistatella PISA-menestyksen loisteessa, tilanteen hauraus on täälläkin ollut kaikkien tiedossa: alaspäin mennään ainakin perinteisen painetun tekstin lukemisessa. (Sulkunen 2012.) Oireellinen on tässä suhteessa muutama vuosi sitten toteutettu Lukuinto-kampanja (<http://www.lukuinto.fi/>). *Lukuinto* on käytännössä sama kuin *lukuhalu*, mutta siinä on ajankohtaan sopivaa reippautta ja innostavuutta. Samantapaiset kampanjat ovat jatkuneet keskeytyttäen viime vuosina eri maissa. Suomessakin vieraillee ulkomaisia guruja kertomassa, kuinka erityisesti poikia ja nuoria miehiä voidaan innostaa lukemaan. Motivaatio on myös uusimman peruskoulun opetussuunnitelman läpikäyvä teema.

Nykyistä tilannetta tarkastellessa voi vain sanoa: Lukuhalu(diskurssi) on palannut. Se painui pinnan alle tai marginaaliin suureksi osaksi 1900-lukua, kun lukemisen motivaatio katsottiin itsestään selväksi, mutta nyt kun lukuhalu onkin osoittautunut ehtyväksi luonnon-

varaksi, sadan vuoden takaiset äänenpainot ja kielenkäyttö ovat palanneet, vaikka sanasto onkin erilaista. Nyt tosin lukuhalukin on saanut tieteellisen perustan ja samalla on osoitettu lukutaidon ja lukuhalun elimellinen yhteys. Onko lukuhalustakin tullut instrumentaalinen väline? Mitä se merkitsee lukuhalun tulevaisuudelle? Joudutaanko sitä elvyttämään keino-tekoisesti vai löytyykö ratkaisu lukemisen uudelleenmäärittelystä?

Viitteet

- [1] Tämän artikkelin kirjoittamisessa olen saanut suurta apua prof. emer. Matti Alestalolta, mistä esitän lämpimän kiitoksen. Artikkelin viimeistelyssä oli paljon hyötyä myös anonyymien arvioijan lausunnosta.
- [2] Kiitän prof. emer. Antti Eskolaa siitä, että sain häneltä käyttööni kopion *Lukemisen motivaatiosta* -tekstistä, jota ei ole kokonaisuudessaan julkaistu painettuna.

Lähteet

- Allardt, Erik ym. 1956. *Työläisnuorison harrastustoiminta*. Helsinki: Tammi.
- Allardt, Erik ym. 1958. *Nuorison harrastukset ja yhteisön rakenne*. Porvoo: WSOY.
- Eskola, Antti 1960. *Jäykkyys ja taidekäsitteet*. Tampere: Yhteiskunnallisen Korkeakoulun Tutkimuslaitos.
- Eskola, Antti 1976. *Lukemisen motivaatiosta*. Sosiaalipsykologian teemaseminaari Helsinki 21.4.1976. Moniste. (Kopio tekijän hallussa.)
- Eskola, Antti 1978. Lukemistutkimuksen metodologisia lähtökohtia. Teoksessa Littunen, Yrjö, Rautio, Pertti & Saarinen, Aino (toim.), *Tieto - tiede -yhteiskunta. Keskustelua yhteiskuntatieteistä 1978*. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos. Tampereen yliopisto, Sarja E: 6.
- Eskola, Antti 1979. Ikä, koulunkäynti ja lukeminen eli miten problematisoida itsestänselvyyksiä. *Sosiologia* 16(2), 105–116.
- Eskola, Antti 1980. *Kirjojen lukeminen, toiminta, elämäntapa. Yhteiskuntatieteiden 70-luvun metodologinen murros "Lukeminen Suomessa" -projektista käsin nähtynä*. UDK ry:n tieteellinen julkaisusarja n:o 11.
- Eskola, Antti 1985. *Persoonallisuustyypeistä elämäntapaan. Persoonallisuuden tutkimuksen metodologisia opetuksia*. Helsinki: WSOY.
- Eskola, Antti & Eskola, Katarina (toim.) 1974. *Kirjallisuus Suomessa*. Helsinki: Tammi.
- Eskola, Katarina 1976. *Suomalaisten kulttuuriharrastukset. Valtion kirjallisuustoimikunnan lukemisharrastustutkimuksen I osaraportti*. Helsinki: Valtion kirjallisuustoimikunta.
- Eskola, Katarina 1979. *Suomalaiset kirjanlukijoina*. Helsinki: Tammi.
- Eskola, Katarina 1981. Sukupolvet ja lukukokemukset. *Sosiologia* 18(4), 287–296
- Eskola, Katarina & Linko, Maaria 1986. *Lukijan onni. Poliitikkojen, kulttuurieläinten ja kirjastonkäyttäjien kirjallisista mieltymyksistä*. Tammi, Helsinki.
- Eskola, Katarina 1992. Kaunokirjallisuuden vastaanoton analyysi ja tulkinta. Teoksessa Mäkelä, Klaus (toim.), *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta*. Helsinki: Gaudeamus, 162–191.
- Eskola, Katarina 1992. Kirjojen lukeminen. Teoksessa Liikkanen, Mirja & Pääkkönen, Hannu (toim.), *Arjen kulttuuria. Vapaa-aika ja kulttuuriharrastukset vuosina 1981 ja 1991*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Eskola, Katarina 1990. *Lukijoiden kirjallisuus Sinuhesta Sonja O:hon*. Helsinki: Tammi.

- Eskola, Katarina 1998a. Taide ja kirjallisuus elämän voimana. Teoksessa Eskola, Katarina (toim.), *Elämysten jäljillä. Taide ja kirjallisuus suomalaisten omaelämäkerroissa*. Helsinki: SKS, 13–57.
- Eskola, Katarina 1998b. Ensimmäisten lukukertojen hurma ja muita kertomuksia kirjoittajien ja lukijoiden elämäkerroista. Teoksessa Eskola, Katarina (toim.), *Elämysten jäljillä. Taide ja kirjallisuus suomalaisten omaelämäkerroissa*. Helsinki: SKS.
- Gulin, Susanna 1969. *Läsvanorna bland finlandssvenskarna i Helsingfors*. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland nämnd för samhällsforskning.
- Harva, Urpo, Kauttu, Lasse & Linnamo, Jussi 1954. Järjestäytyneen työväen sivistysharrastukset. Kulttuurisosiologinen tutkimus. Teoksessa Hautamäki, Arvi ym. (toim.), *Työväen omaehtoinen sivistystyö*. Helsinki: Tammi.
- Herkman, Juha & Vainikka, Eliisa 2012a. *Lukemisen tavat. Lukeminen sosiaalisen median aikakaudella*. Tampere: Tampere University Press [www-lähde]. < <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-8925-9> > (Luettu 27.2.2018).
- Herkman, Juha & Vainikka, Eliisa 2012b. *Uudet lukemisyhteisöt, uudet lukutavat*. Tampere: Tampere University Press [www-lähde]. < <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-8961-7> > (Luettu 27.2.2018).
- Lehtovaara, Arvo & Saarinen, Pirkko 1964. *School-age reading interests. A methodological approach*. Suomalaisen Tiedeakatemian Toimituksia B 131.2.
- Lehtovaara, Arvo & Saarinen, Pirkko 1965. *Mitä nuoret lukevat*. Helsinki: Otava.
- Lehtovaara, Arvo & Saarinen, Pirkko 1976. *Nuorten mielikirjallisuus*. Helsinki: Otava.
- Lukemisharrastusta koskevan tutkimuksen suunnitelma 29.11.1971*. [Kirj. työryhmä Antti Eskola, Katarina Eskola, Matti Alestalo.] Moniste. (Säilytetään Valtion kirjallisuustoimikunnan arkistossa, Helsinki. Kopio tekijän hallussa.)
- Niemi, Juhani 1975. *Populaarikirjallisuus Suomessa. Huokean viihdekirjallisuuden osakulttuurien erittelyä*. Helsinki: WSOY. (Uusi laitos 1984.)
- Piepponen, Paavo 1960. *Harrastusten valinta*. Porvoo: WSOY.
- Purhonen, Semi & työryhmä 2014. *Suomalainen maku. Kulttuuripääoma, kulutus ja elämäntyylien sosiaalinen eriytyminen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Qvist, Martti 1960. *Lukemisharrastus. Helsingissä suoritettu haastattelututkimus*. Hämeenlinna: Karisto.
- Saarinen, Pirkko 1986. *Peruskoululaiset lukijoina*. Helsinki: Kirjastopalvelu.
- Saarinen, Pirkko & Korkiakangas, Mikko 1997. *Ihanaa vai pitkäväteistä. Lukeminen nuorten harrastuksena*. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu.
- Saarinen, Pirkko & Korkiakangas, Mikko 2009. *Lukemaan vai tietokoneelle? Nuorten lukemisharrastuksen muuttuminen 1960-luvulta 2000-luvulle*. Helsinki: BTJ Kustannus.
- Sulkunen, Sari 2012. Suomalaisnuorten lukutaidon ja lukuharrastuksen muuttuminen vuodesta 2000. Teoksessa Sulkunen, Sari & Välijärvi, Jouni (toim.), *PISA09. Kestävä osaamisen pohja?* Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö, 12–32 [www-lähde]. < <http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/2012/PISA09.html> > (Luettu 26.2.2018).
- Tiihonen, Pertti 1969. Television vaikutus kirjastojen käyttöön. Teoksessa Nordenstreng, Kaarle (toim.), *Joukkotiedotus ja yleisö*. Helsinki: Weilin & Göös.
- Vakkari, Pertti 1983. *Kirjojen lukeminen ja yleiset kirjastot*. Helsinki: Kirjastopalvelu.

Kirjallisuus

- Alestalo, Matti 1997. Selvä ei kirjallisuuden sosiologialle. Teoksessa Ihonen, Markku & Varpio, Yrjö (toim.), *Juhani*. Tampere: Tampereen yliopisto, taideaineiden laitos, 29–34.

- Bourdieu, Pierre 1979. *La distinction. Critique sociale du jugement*. Paris: Éditions de Minuit.
- Eskola, Antti 1992. Sosiologian uudistuminen 1950-luvulla. Teoksessa Alapuro, Risto, Alestalo, Matti & Haavio-Mannila, Elina (toim.), *Suomalaisen sosiologian historia*. Porvoo - Helsinki - Juva: WSOY, 241–286.
- Jokinen, Arja, Juhila, Kirsti & Suoninen, Eero 2016. *Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino.
- Kauranen, Rolf 2008. *Seriedebatt i 1950-talets Finland. En studie i barndom, media och reglering*. Abo: Åbo Akademis förlag.
- Mäkinen, Ilkka 1997. *Nödvändighet af LainaKirjasto: modernin lukuhulun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot*. Helsinki: SKS.
- Mäkinen, Ilkka 1998. Lukuhulun synty ja kirjastot. *Hiidenkivi* (1), 22–24
- Mäkinen, Ilkka 2003. Lukemisen historiaa. Teoksessa Kervanto Nevanlinna, Anja & Kolbe, Laura (toim.), *Suomen kulttuurihistoria 3. Oma maa ja maailma*. Helsinki: Tammi, 310–326.
- Mäkinen, Ilkka 2004. Kaikki valta lukijalle: Lukeminen toisen maailmansodan jälkeen. Teoksessa Saarikangas, Kirsi, Mäenpää, Pasi & Sarantola-Weiss, Minna (toim.), *Suomen kulttuurihistoria 4 Koti, kylä, kaupunki*. Helsinki: Tammi, 234–243.
- Mäkinen, Ilkka 2007. Libraries and reading in Finnish military hospitals during the Second World War. *Library Trends* 55(3), 536–550.
- Mäkinen, Ilkka 2013a. Leselust, Goût de la Lecture, Love of Reading: Patterns in the discourse on reading in Europe from the 17th until the 19th century. Teoksessa Aušra Navickienė ym. (toim.), *Good Book, Good Library, Good Reading. Studies in the History of the Book, Libraries and Reading from the Network HIBOLIRE and Its Friends*. Tampere: TUP, 261–285 [www-lähde]. < <http://urn.fi/URN:NBN:fi:uta-201404021299>> (Luettu 15.5.2018).
- Mäkinen, Ilkka 2013b. Lukuhulun vallankumous ja Jean-Jacques Rousseau. *Kasvatus ja aika* 7(1) [www-lähde]. < <https://journal.fi/kasvatusjaaika/article/view/68372/29459> > (Luettu 15.5.2018).
- Mäkinen, Ilkka 2013c. Luemmeko kuin munkit: Mistä lukuhalu tuli ja mihin se menee? *Informaatiotutkimus* 32(3–4), 1–10 [www-lähde]. < <https://journal.fi/inf/article/view/9446/6732> > (Luettu 15.5.2018).
- Mäkinen, Ilkka 2015. From Literacy to Love of Reading: The Fennomanian Ideology of Reading in the 19th-century Finland. *Journal of Social History* 48(4), 287–299.
- Mäkinen, Ilkka 2018. *Love of reading meets PISA assessments: Historical insights in the discourse on reading motivation*. Knygotyra 70 (tulossa).
- Savolainen, Ilona 2014. *Lukemisen vaara ja vapaus. Suhtautuminen lasten lukemisharrastukseen Kirjastolehdessä 1940- ja 1950-luvulla*. Lisensiaatintutkimus, Tampereen yliopisto, Informaatiotieteiden yksikkö, kesäkuu 2014 [www-lähde]. < <https://tampub.uta.fi/handle/10024/97099> > (Luettu 27.2.2018).
- Savolainen, Ilona. 2018. *Läsning som sunt barbari: evolutionsbegreppet i finländska teorier om barns och ungdoms läsning på 1900–1960-talen*. (Tulossa.)
- Waples, Douglas & Berelson, Bernard & Bradshaw, Franklyn 1942 [1940]. *What reading does to people. A summary of evidence on the social effects of reading and a statement of problems for research*. Second impression. Chicago: The University of Chicago Press.

Vuorenrinne, Outi 2015. *Nutturat löystymässä. Kirjavalinnan liberalisoituminen Suomen yleisissä kirjastoissa 1960- ja 1970-luvuilla*. Tampere: TUP.

YTT, kirjastohistorian dosentti Ilkka Mäkinen on eläkkeellä Tampereen yliopiston informaatiotutkimuksen ja interaktiivisen median lehtorin virasta.